

PAMIĘCI TYCH, KTÓRZY ODESZLI

Jan Orłowski
Lublin

Prof. Jelena Zacharowna Cybienko **(1923–2011)**

Najbardziej znana współczesna polonistka rosyjska Jelena Zacharowna Cybienko zmarła w Moskwie 17 września 2011 roku. Odeszła w wieku 88 lat, niemal do końca zachowując zdolność do pracy twórczej na swoim ulubionym polu poszukiwań naukowych, to jest w badaniu polsko-rosyjskich związków literackich. Jeszcze w połowie roku 2011 rozmawialiśmy telefonicznie o możliwości publikacji w Polsce jej nowego artykułu o dziejach sławy literackiej Sienkiewicza w Rosji, któremu poświęciła tak dużo uwagi i miejsca w swoich pracach.

Jelena Cybienko urodziła się 2 stycznia 1923 roku w miejscowości Dietskoje Sieło (obecnie miasto Puszkin) pod Petersburgiem. Jej ojciec był z zawodu wojskowym. Szkołę średnią ukończyła w roku 1940 w Leningradzie i – jak wspominała – już wtedy zetknęła się z twórczością Sienkiewicza po przeczytaniu jego powieści *Bez dogmatu*. Po najeździe Niemiec hitlerowskich na ZSRR Jelena Cybienko została ewakuowana jesienią 1941 roku do Swierdłowska na Uralu (obecnie przywrócona nazwa – Jekaterynburg). Studia wyższe na kierunku filologii rosyjskiej ukończyła w roku 1945 na Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym im. M. Łomonosowa. W tejsze uczelni odbyła w latach 1945–1948 studia doktoranckie (aspirantura), na których wybrała specjalizację polonistyczną. Polonistyce pozostała wierna na całe życie. Uniwersytet Moskiewski im. Łomonosowa stał się też miejscem jej pracy do końca czynnej działalności zawodowej.

W roku 1951 Jelena Cybienko obroniła pracę doktorską na temat *Реализм в творчестве Болеслава Пруса*. Od tego czasu jej dalsze badania oscyływały wokół problemów rozwoju polskiej prozy drugiej połowy XIX stulecia i dotyczyły spuścizny nie tylko Prusa, ale również Orzeszkowej, Sienkiewicza i Konopnickiej. Owocem pogłębionych studiów nad literaturą polską XIX wieku była też opubliko-

wana w roku 1971 rozprawa habilitacyjna Jeleny Cybienko *Польский социальный роман 40–70-х годов XIX века*, w której autorka analizowała twórczość m. in. Kraszewskiego i Korzeniowskiego.

Było rzeczą naturalną, że uwaga badawcza Jeleny Cybienko nie spocznie na prozie polskiej XIX wieku, ale obejmie również dalsze dzieje literatury polskiej. Obiektem jej dalszych badań stała się więc twórczość pisarzy początku XX stulecia – Żeromskiego, Berenta, Reymonta i Przybyszewskiego, o czym świadczyły artykuły naukowe: *Творчество Вацлава Бернта в русских переводах и критике, Станислав Пишибышевский и русская модернистская проза, Творчество Владислава Реймонта в России, Stefan Żeromski w Rosji* i in.

Literatura polska okresu międzywojennego właściwie nie była przedmiotem zainteresowań Jeleny Cybienko. Sporadycznie zajmowała się natomiast literaturą wojenną – pisarstwem Iwaszkiewicza, Kruczkowskiego, Andrzejewskiego, nurtem polskiej literatury antyfaszystowskiej, a w ostatnich latach również prozą Miłosza (*Демократические и гуманистические ценности в прозе Чеслава Милоша*).

Jelena Cybienko wytrwale uprawiała tradycyjne literaturoznawstwo, preferując w swoich badaniach przede wszystkim metodę filologiczno-historyczną. W jej dorobku naukowym dominującą rolę odgrywały prace porównawcze, których typowe przykłady stanowiły artykuły: *Szyrmer i Lermontow, Eliza Orzeszkowa i Lew Tołstoj, Элиза Ожешко и Тургенев, «Кукла» Болеслава Пруса и «Анна Каренина» Льва Толстого*. Z dużym zamiłowaniem badała Jelena Cybienko recepcję literatury rosyjskiej w Polsce i polskiej w Rosji, wykazując przy tym dużą dociekliwość i podejmując odkrywcze tematy, co uwidoczniło się zwłaszcza w pracach: *Walerij Briusow i literatura polska oraz „Quo vadis” Henryka Sienkiewicza: Przeglądy, recepcja i inspiracje w literaturze rosyjskiej* i in.

Ważnym dokonaniem w polonistycznych badaniach Jeleny Cybienko była wydana w roku 1978 praca pt. *Из истории польско-русских литературных связей XIX–XX вв.* W poszczególnych rozdziałach autorka przedstawiła interesujące wyniki swoich badań m. in. nad recepcją powieści Turgeniewa w Polsce i nad fenomenem popularności Sienkiewicza w Rosji przed rokiem 1917. Literatury wieku XX dotyczył tu rozdział o związkach pisarstwa Jarosława Iwaszkiewicza z literaturą rosyjską. Dużo uwagi nie tylko w tej pracy poświęciła Jelena Cybienko stosunkom literackim polsko-rosyjskim w dobie modernizmu, o czym przekonywał m. in. artykuł *Взаимосвязи польской и русской модернистской прозы рубежа XIX–XX вв. (Пишибышевский, Бернт, Брюсов, Белый)*.

Jeśli we wczesnym okresie pracy naukowej Jeleny Cybienko skłonna była – nie bez patriotycznego zaangażowania – doszukiwać się głównie rzeczywistego lub domniemanego oddziaływania literatury rosyjskiej (Puszkina, Lermontowa, Gogola, Turgeniewa, Tołstoj) na twórczość polskich pisarzy, to w ostatnich dziesięcioleciach spojrzała na te kwestie ze strony odwrotnej i wytrwale szukała w rosyjskiej literaturze modernistycznej licznych śladów polskich inspiracji, zwłaszcza niektó-

rych dzieł Sienkiewicza, Przybyszewskiego i Reymonta. Ten kierunek poszukiwań naukowych badaczki reprezentują m. in. studia porównawcze na temat *Quo vadis* Sienkiewicza i *Ołtarz zwycięstwa* Briusowa oraz *Chłopi* Reymonta i powieść *Pory roku* Wiktora Mujżela. Pisząc o recepcji literatury polskiej w Rosji w ostatnim półwieczu, potrafiła Jelena Cybienko spojrzeć krytycznym okiem na sowiecka politykę wydawniczą, która eliminowała z druku utwory pisarzy źle widzianych przez komunistyczne władze Polski i ZSRR. Świadectwem tego był drukowany w „Przeglądzie Humanistycznym” w roku 1990 artykuł Jeleny Cybienko „*Białe plamy*” w *tłumaczeniach literatury polskiej w ZSRR: O nowej polityce wydawniczej w ZSRR*. Owa nowa polityka wydawnicza oznaczała w latach „pierestrojki” pewną liberalizację i szerszy dostęp dzieł pisarzy polskich do czytelników w Rosji (dotyczyło to również polskiej literatury emigracyjnej).

Jelena Cybienko była niestrudzoną popularyzatorką literatury polskiej w Rosji. Popularyzowała ją nie tylko w naukowych opracowaniach, wygłaszanych referatach i na wykładach uniwersyteckich, ale także w licznych recenzjach wydawniczych i drukowanych, w przeglądach i omówieniach, artykułach wstępnych i komentarzach do rosyjskich wydań dzieł polskich pisarzy, w artykułach o polskich pisarzach do wydawnictw encyklopedycznych, wreszcie w artykułach przedstawiających dokonania naukowe polskich historyków literatury (Janina Kulczycka-Saloni, Jan Zygmunt Jakubowski, Zbigniew Przybyła).

Na szczególne uznanie zasługują zwłaszcza starania Jeleny Cybienko o pierwsze powojenne rosyjskie wydanie dzieł zebranych Sienkiewicza, które ukazało się w dziewięciu tomach dopiero w latach 1983–1985 w imponującym nakładzie 200 tysięcy egzemplarzy. Aby wydanie to mogło się ukazać, należało przewyciężyć zaciekły opór sowieckich urzędników od kultury, którzy sprzeciwiali się zwłaszcza drukowaniu powieści *Ogniem i mieczem* (największy sprzeciw budziło to dzieło na Ukrainie jako rzekomo „antyukraińskie”) oraz cenionej w świecie powieści *Quo vadis* (doszukiwano się w niej propagowania katolicyzmu). Jelena Cybienko wchodziła w skład komitetu redakcyjnego owej edycji dzieł zebranych Sienkiewicza, bez jej uporu i wysiłków dzieła te nie mogłyby się ukazać przed rozpadem ZSRR. Bardzo obszerną recenzję wydawniczą powieści *Quo vadis* napisała właśnie Jelena Cybienko, a swoje zmagania o jej wydanie tak wspominała: „W tej swojej recenzji powieści *Quo vadis* pisałam – co oczywiste – że nie ma w niej żadnej apologii współczesnego Watykanu, jak twierdzą niektórzy nasi dogmatycznie wychowani, lecz niedouczeni krytycy i że jest to utwór o wysokich walorach artystycznych, którym może się szczycić literatura polska”.

Jelena Cybienko wykształciła liczne grono polonistów rosyjskich, a także kilkoro adeptów polonistyki z Białorusi, Litwy i Gruzji. Jej uczniowie kontynuują dzieło rozwoju polonistyki w swoich krajach. Za zasługi dla kultury polskiej Prof. Jelena Cybienko została w roku 1999 odznaczona Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej.

Podczas wielu spotkań i rozmów z Jeleną Cybienko odnosiłem wrażenie, że treścią tych rozmów i swoimi badaniami starała się przekonywać, iż w relacjach polsko-rosyjskich w przeszłości było nie tylko zło, że byli i są Rosjanie, którzy z życzliwością i sympatią odnosili się do Polski i Polaków, To przekonanie zdawało się być jej życiową dewizą i sensem jej poszukiwań naukowych. Propolskie sympatie w Rosji starała się odkrywać i wykazywać przede wszystkim poprzez ujawnianie zainteresowań i fascynacji wielu Rosjan literaturą polską. W kręgach polskich sławistów nazywano Jelenę Cybienko ambasadorem kultury polskiej w Rosji, ona zaś sama mówiła o sobie w jednym z wywiadów prasowych: „Dla mnie bycie polonistą to nie tylko zawód, ale i część mojego duchowego życia”. I z pewnością nie było w tych słowach przesady.

Prof. Jelena Cybienko zasłużyła na pamięć i wysoki szacunek wśród polskich filologów jako wybitna uczona, inicjatorka rosyjsko-polskiej współpracy naukowej w dziedzinie literaturoznawstwa, jako przyjaciel polskiej kultury, wreszcie jako dobry i życzliwy człowiek. Taką też pozostanie w pamięci tych, którzy ją znali i bliżej zetknęli się z nią na swojej drodze naukowej.